

Становище
на доц. д-р Росица Стефанова Градева,
Институт за балканистика с Център по тракология при БАН
за дисертацията за присъждане на образователната и научна степен „доктор” на
Паулина Тотева Андонова,
редовен докторант към Исторически факултет - СУ Св. Климент Охридски, на
тема:
„Аскери чифлиците в българското пространство: Софийската каза през
XVI - началото на XIX век”

Темата на дисертационния труд на докторант Паулина Андонова е свързана с основни проблеми в историята на Османската империя, в частност и на Балканите през периода на османското владичество, - за характера на земевладението и земеползването, за съотношението между частна собственост върху земята и мирие, за пазарната ориентация на османската икономика. Ключов въпрос във всички тях е този за *аскери* чифлика, който отдавна привлича вниманието на изследователите. Както отбелязва П. Андонова, интерпретацията на *аскери* чифлика в българската и световна историческа наука е доста разнообразна – и по отношение на собствеността в него, и по отношение на самия му характер – „капиталистически” или „феодален”, и по отношение на пазарната му ориентираност. В този смисъл дисертационният труд представлява принос към дебата по всички тези въпроси. Важно негово достойнство е, че предлага анализ на процесите в развитие за продължителен период, на практика от първите сведения за тяхното съществуване (16 век) до провеждането на реформите, вкл. и в земеползването и земевладението, по време на Танзимата (1830те години). Важен е и изборът на териториален фокус на този „дълбочинен” подход към проблема. София и Софийска *каза* не са известни с голяма концентрация на чифлишки стопанства, нито – за разлика напр. от Видинско и Белградски пашалък, или някои части на Македония, са били център на сериозни противоречия между покореното население и чифликчий-мюсюлмани. От друга страна София е център на най-важната османска провинция, Румелия, и средище на нейната администрация, което вероятно – пак според заключението на докторанта, се отразява на процесите по образуване и функциониране на чифлиците. Градът е разположен на важно търговски и стратегическо кръстовище. Поне до първите десетилетия на XVIII в. оттук преминава не само пътят, който пресича Балканите от Истанбул към Централна Европа и към Дубровник, но и този от Белград към Солун. Районът обаче е доста отдалечен от важни водни артерии, които се очертават като жизнено важни за транспортиране на контрабандна или просто износна стока от чифлишки стопанства от районите с най-голямо разпространение на чифлици, т.е. Софийско дава възможност за изучаване на един „класически” район на Балканите, с което се уплътнява картината на разпространение и характерни черти на *аскери* чифлиците на Балканите, и за сравнение с други региони, за които съществуват изследвания. Темата е благодатна

отправна точка и за изучаване на елитите, на пазарните отношения, на ежедневието. Всичко това напълно оправдава избора на тема на дисертационния труд.

Дисертацията се базира на богат и разнообразен непубликуван и публикуван османски документален материал от български и турски архиви – *тану тахрир дефтери* за 16 в., *авариз* и *джизие* регистри; разнообразни документи от кадийските *сиджли*; *арзухали*; нормативни документи. Независимо от своите индивидуални слабости като извори за конкретната тема, в своята съвкупност те поставят дисертацията на солидна и обективна основа. Веднага искам да подчертая, че цялата работа на Паулина Андонова показва висока степен на овладяване на османския език и палеография, и квалификация за четене, осмисляне и критична оценка на възможностите на османските извори и за тяхната коректна датировка.

Дисертационният труд е структуриран в увод(на глава), три глави и заключение, библиография, общо 525 с., на които дисертант Андонова се е опитала да анализира и реконструира *аскери* чифлика в Софийско в течение на няколко века, от създаването до наследяването му, и до реализацията на продукцията му в рамките на стопанството, на местния пазар, като износ или по посока държавни доставки, както и да очертае важни черти от събирателния портрет на чифликчията. Към всяка от главите са приложени таблици, които синтезирано представят в различни разрези основните извори на дисертацията, както и карти,

Уводната глава обосновава важноста на темата, направен е историографски преглед на проблема „аскери чифлик”, представени са термините, асоциирани с него и съществуващите дефиниции за тях. На този фон убедително е защитен изборът на проблем, период и регион, върху които е съсредоточено изследването; поставени са основните цели и задачи на проучването. Избраният от докторанта проблемен подход съответства на спецификата на дисертационната тема и изворовата база. Подробно и критично са представени характеристиките на основните за дисертационния труд извори. В тази глава са разгледани и други важни за изследването въпроси – промените в териториалния обхват на Софийска каза през посочените векове, поселищна система, административна система, етнорелигиозна структура на населението, статут на селищата. *Първа глава* проследява различните законни, полу-законни, незаконни и насилствени методи и подходи за формиране и разрастване на *аскери* чифлиците върху мюлкова, мирийска и вакъфска земя в Софийско през посочения период – чрез закупуване, срещу дълг, чрез придобиване на *тапи* върху *мирийска* земя, заграбване на мери. Определено приносно според мен е очертаването на параметрите на интереса на чифликчий към придобиване на *войнушки* и *доганджийски бащини* поради специфичния им данъчен статут. Във втората част на тази глава са очертани правният статут и данъчното облагане на софийските чифлици, като изводът е, че формално те по никакъв начин не се отличават от *райетския* чифлик, т.е. статутът на земята, а не статутът на владелеца са определящи в случая и чифликчийте били

длъжни да заплащат съответните данъци, а предимствата могат да се търсят единствено по посока възможностите за злоупотреби, произтичащи от властовите им позиции. *Втора глава* очертава географските параметри на разпространение на *аскери* чифлици – в и около стари най-вече християнски селища, при които се съчетава равнинен с хълмист релеф, където има река, в максимална близост до главните пътища, с особена концентрация около град София, който предлагал възможности за реализация на тяхната продукция. Тенденцията, която се наблюдава е на намаляване на броя на чифлиците за сметка на увеличаване на размерите им. Подробно е изследвана и структурата на чифлиците като комплекс (макар и не задължително компактен) от жилищни постройки, стопански двор, воденици, мирийски и мюлковизи земи, в които се произвеждат зърнени храни, грозде, плодове, зеленчуци и се отглеждат животни. Софийските чифлици се ориентират основно към зърнопроизводство, а техният най-важен компонент са нивите на *мирийска* земя. Тяхното управление и работната ръка в тях се променят във времето и в зависимост от големината им. Ако през 16 век в тях са регистрирани роби, по-късно това са най-вече селяни – под най-различни форми, като постоянно или временно пребиваващи на тяхната територия, *ратаи*, *перакенде* или *хайманета*, но и цели домакинства. Най-общо последната *Трета глава* третира икономическите характеристики на софийските *аскери* чифлици – по-скоро с малки размери, 115-150 дка, които трудно могат да бъдат разглеждани като пазарно ориентирани стопански единици, макар да не липсват и такива със значителни размери. В този смисъл логично е и заключението на П. Андонова, че в повечето случаи тези имоти би трябвало да се разглеждат като добро вложение и евентуално въпрос за социален престиж, отколкото като на печеливша инвестиция, макар да не отсъстват и големи стопанства. Чифликът често е обвързан с градски обекти, в които се реализира продукцията на земеделското стопанство – фурни, ханове, дюкяни, както и с воденици и мелници. По-скоро изключение са случаите, в които чифлиците са единственият приходоносен обект в имуществото на едри чифликчии. *Заключението* обобщава изводите, до които достига дисертантът в хода на изследването.

С оглед бъдеща работа по публикуване на дисертацията или части от нея бих отправила някои препоръки. Според мен работата има нужда от изчистване на многобройни повторения. В много от случаите те са наложени от самия анализ, но вероятно биха могли да бъдат избегнати, ако основните казуси са изведени като приложения и така биха могли да служат като референтни точки в анализа. Освен това известно „стягане“ на текста може да се постигне, ако установените в историографията модели не са подробно описвани в началото на всяка част. Според мен по-удачно би било собственият модел/ заключение да бъдат извеждани на преден план и едва тогава да бъдат сравнявани с известното от други, като се отбелязват сходствата и различията спрямо другите региони и евентуалните причини за това. При оценката на обстоятелствата, които биха повлияли чифликчийството в Софийско в края на XVIII - нач. на XIX в. следва да се отчете и

кърджалийското движение, което вероятно има ефекта на продължителна и опустошителна война. И няколко конкретни забележки: Когато се говори за издръжката на семейството на чифликчията (с. 416), вероятно трябва да се има предвид и наличието на слуги/ роби в домакинствата, те най-вероятно също са разчитали за прехраната си от въпросните запаси. Безистенът едва ли може да се разглежда като място за провеждане на сделки с жито – неговото предназначение е в друга посока, а не за търговия с чифлишка продукция (с. 458). Точно затова Исмаил ага държал парите си в него (това е традиционна функция на безистена, като сейф), а не в бозахане (S12, f. 29-I, с. 457).

В заключение ще посоча, че дисертацията „Аскери чифлиците в българското пространство: Софийската каза през XVI-началото на XIX век” има безспорен приносен характер. Авторът е изпълнил поставените научни цели и задачи, съжденията са ясни и точни, изследователският подход, научният анализ и изводите - обосновани, езикът - научен и прецизен. Дисертационният труд и другите публикации на докторанта (отпечатани две и две под печат) свидетелстват, че П. Андонова притежава задълбочени познания в своята специалност и способност за самостоятелни научни изяви. Авторефератът отразява съдържанието, главните идеи и основните изводи на дисертацията.

Всичко това ми дава основание да гласувам с ДА и да предложа на Научното жури да гласуват също в полза на присъждане на научната и образователна степен „доктор” на Паулина Тотева Андонова.

12 юни 2013 г.

гр. София

Градева

Доц. д-р Росица